

Nitkiewicz, Krzysztof

Archiwum Świętej Kongregacji Soboru jako źródło do badań nad reformą trydencką w Polsce

---

Studia Teologiczne 10, 109-115

1992

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Ks. KRZYSZTOF NITKIEWICZ

ARCHIWUM ŚWIĘTEJ KONGREGACJI SOBORU JAKO ŹRÓDŁO DO BADAŃ NAD REFORMĄ TRYDENCKĄ W POLSCE

T r e ś ć: Wstęp; I. Rys historyczny Świętej Kongregacji Soboru i jej archiwum; II. Struktura i zawartość archiwum; Zakończenie.

WSTĘP

W związku z badaniami nad pozycją Stolicy Apostolskiej wobec praktyki kumulacji beneficjów w Polsce w okresie od Soboru Trydenckiego do 1752 r., czym zajmował się autor artykułu w latach 1987-1991, należało dotrzeć do materiałów źródłowych należących do Archiwum Świętej Kongregacji Soboru. Jakkolwiek przedmiot kwerendy był ściśle określony, dostarczyła ona wielu cennych informacji dotyczących całokształtu reformy trydenckiej i życia Kościoła w Rzeczypospolitej oraz funkcjonowania Kongregacji Soborowej i jej archiwum.

Naszym celem jest ukazanie struktury organizacyjnej Archiwum Świętej Kongregacji Soboru, z jednoczesnym zwróceniem uwagi na możliwości, jakie otwiera ono przed badaczami reformy trydenckiej w Polsce.

I. RYS HISTORYCZNY ŚWIĘTEJ KONGREGACJI SOBORU I JEJ ARCHIWUM

Święta Kongregacja Soboru, określana w poszczególnych okresach swojej działalności jako: *Sacra Congregatio super executione et observantia Sacri Concilii Tridentini et aliorum reformationum*, *Sacra Congregatio pro interpretatione et executione Concilii Tridentini*, *Sacra Congregatio Cardinalium Sacri Concilii Tridentini Interpretum* oraz w czasie całego swojego istnienia: *Sacra Congregatio Concilii* (wł. *Sacra Congregazione del Concilio*), pełniła centralną rolę w zakresie wprowadzania i przestrzegania prawa trydenckiego. Zgodnie z motu proprio Piusa IV „*Alias nos nonnullas*” z 2.VIII.1564 r. i konstytucją Sykstusa V „*Immensa aeterni Dei*” z 22.I.1588 r. oraz zwyczajami ukształtowanymi w praktyce Kurii Rzymskiej do jej kompetencji należało: interpretowanie dekretów soborowych (za wyjątkiem definicji dogmatycznych), przyjmowanie i rozstrzyganie rekursów hierarchicznych, sprawowanie władzy sądowniczej w niektórych sprawach spornych, jak chociażby w przypadku dochodzenia nieważności małżeństwa i profesji zakonnej, nadzorowanie regularnego odbywania synodów diecezjalnych i prowincjonalnych, a następnie aprobata konstytucji synodów prowincjonalnych,

egzekwowanie obowiązku wizyty „ad limina apostolorum” i opieka nad biskupami bądź ich prokuratorami przybyłymi do Rzymu w celu odbycia wizyty apostołskiej, udzielanie dyspens i innych łask w sprawach podlegających bezpośrednio Kongregacji oraz opiniowanie zasadności ich wydania, łącznie z określeniem formy reskryptu, gdy udzielenie łaski leżało w gestii innego dykasterium lub bezpośrednio papieża¹.

Tak szeroki zakres kompetencji, przy jednoczesnym ożywieniu kontaktów duchowieństwa i laikatu ze Stolicą Apostolską, wpływał decydująco na charakter, a także na ilość praktyk przyjmowanych i rozpatrywanych przez Kongregację Soboru. Ponieważ podejmowane rozstrzygnięcia miały charakter wzorcowy nie tylko dla samego dykasterium, ale również dla pozostałych organów Kurii Rzymskiej oraz dla ordynariuszy lokalnych, cały materiał dotyczący rozpoznania i przebiegu poszczególnych spraw był skrupulatnie gromadzony i przechowywany w archiwum kongregacji. Jednocześnie w trosce o upowszechnienie i właściwe egzekwowanie obowiązujących norm prawnych opracowywano zbiory deklaracji i sentencji wydanych przez dykasterium.

Archiwum Kongregacji Soborowej podlegało w czasie swojego istnienia wielu przemieszczeniom, co wpłynęło w dużej mierze na jego stan aktualny. Należy tu przede wszystkim zasygnalizować fakt, iż do roku 1767 było ono przechowywane w apartamentach kolejnych sekretarzy dykasterium, by w końcu znaleźć stałe miejsce w obrębie murów leoniańskich, w jednym z budynków przylegających do Cortile della Pigna. W styczniu 1810 r., podobnie jak archiwa większości dykasteriów Kurii Rzymskiej, zostało wywiezione do Paryża, skąd wróciło dopiero po ostatecznej klęsce Napoleona². Fakt ten spowodował bezpowrotną utratę setek materiałów archiwalnych, które uległy zaginięciu lub zniszczeniu w trakcie transportu. Jednocześnie już po powrocie do Rzymu, archiwalia związane z funkcjonowaniem Świętej Kongregacji Soboru zostały rozmieszczone w różnych, często odległych od siebie miejscach, co stanowi do dzisiaj poważne utrudnienie dla badaczy.

II. STRUKTURA I ZAWARTOŚĆ ARCHIWUM

Jeżeli chodzi o stan obecny, największa część materiałów należących do Archiwum Świętej Kongregacji Soboru przechowywana jest w pomieszczeniach Kongregacji do Spraw Kleru. Dokumenty dostępne do badań ujęte są w następujące działy: „Concilia provincialia”, „Liber decretorum”, „Liber litterarum”, „Liber visitationum sacrorum liminum”, „Regesta residentiae episcoporum”. Należy tu wspomnieć także serie o mniejszym znaczeniu, jakkolwiek bardzo pomocne w konsultacji archiwum Kongregacji: „Regestum parvum decretorum”, „Rubricella”, „Regestum visitationum sacrorum liminum — Attestatio” i „Responsiones”, a także liczne kodeksy zawierające decyzje Kongregacji, opracowywane często z inicjatywy samego dykasterium na użytek szerszego grona odbiorców³.

Znaczna część akt Kongregacji przechowywana jest w Archiwum Watykańskim. Mamy tu na myśli następujące zespoły archiwalistów: „Congregatio Concilii

¹ Odnośnie ustanowienia i kompetencji Kongregacji Soboru zob. *Bullarium diplomatum et privilegiorum Sanctorum Romanorum Pontificum*, t. 7, Taurini 1862, s. 330n, 985-999; A. Hackenberg, *Zu den ersten Verhandlungen der S. Congregatio Cardinalium Concilii Tridentini Interpretum* (1564-1565). W: *Festschrift zum Elfhundertjährigen Jubiläum des Deutschen Campo Santo in Rom*, Freiburg 1897, s. 221-233; G. Varsányi, *De competentia et procedura Sacrae Congregationis Concilii ab origine ad haec usque nostra tempora*. W: *La Sacra Congregazione del Concilio. Quarto centenario della fondazione (1564-1964). Studi e ricerche*, Città del Vaticano 1964, s. 51-161.

² S. Tromp, *De manuscriptis acta et declarationes antiquas S. Congregationis Conc. Trid. continentibus*, Gregorianum 39 (1958) s. 108n; F. Chiappafreddo, *L'Archivio della Sacra Congregazione del Concilio*. W: *La Sacra Congregazione del Concilio*, s. 395-401.

³ Obok Archiwum Historycznego Kongregacji do Spraw Kleru największe zbiory wspomnianych kodeksów posiadają obecnie Biblioteka Apostolska, a także rzymskie biblioteki: Angelica, Corsiniana i Casanatensi oraz Archiwum Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego.

— Positiones", „Relationes visitationum ad limina", „Visitationes apostolicae", „Archivum secretum", „Concilio di Trento"⁴.

Pewna ilość materiałów archiwalnych znajduje się w Bibliotece Apostolskiej w serii „Vaticani Latini", a także w zbiorach innych rzymskich bibliotek i archiwów.

W naszym artykule omówimy szczegółowo jedynie główne zespoły archiwalne.

1. „Congregatio Concilii — Positiones"⁵

Dział ten wydaje się najważniejszy i najciekawszy, zarówno z punktu widzenia praktyki Kongregacji Soboru, jak również jeśli chodzi o informacje dotyczące spraw prowadzonych przez dykasterium. Zawiera on oryginały i odpisy próśb kierowanych do papieża oraz bezpośrednio do kongregacji, wota konsultorów, kopie różnorodnych dokumnetów wydanych przez władzę kościelną i świecką, protokoły z posiedzeń plenarnych i nadzwyczajnych dykasterium wraz z adnotacjami o podjętych na nich decyzjach, minuty brewiów i bulli, których zlecono kongregacji. Wśród powyższych materiałów znajdują się liczne dokumenty dostarczające cennych informacji na temat procesu reformy trydenckiej, a także życia religijnego w diecezjach Rzeczypospolitej przed rozbiorami oraz w okresie późniejszym do 1911 r. Jeżeli chodzi o „polonica" odnalezione w wyniku kwerendy niniejszej serii, można tu wymienić: zespół materiałów dotyczących starań Kościoła polskiego o zawieszenie soborowego obowiązu rezydencji oraz zakazu kumulacji beneficjów z cennymi listami królewskimi Zygmunta Augusta i Stefana Batorego, a także kardynała Stanisława Hozjusza, prymasów Jakuba Uchańskiego i Stanisława Karnkowskiego oraz innych biskupów polskich z drugiej połowy XVI wieku⁶; postępowanie dotyczące prawa do dochodów w przypadku translacji biskupa z jednej diecezji do drugiej, co zostało rozstrzygnięte dekretem papieża Urbana VIII z 23.XII.1624 r.; sprawa obowiązku uczestniczenia w synodzie prowincjonalnym gnieźnieńskim biskupa wrocławskiego wraz z deklaracjami kongregacji z 11.IX.1615 r. i 15.XI.1653 r.⁸ oraz biskupa warmińskiego — zespół dokumentów z deklaracją dykasterialną z 4.VIII.1635 r.; materiały związane z zatwierdzeniem konstytucji unickiego synodu prowincjonalnego w Kobryniu z 1626 r.¹⁰; sprawa udzielania przez biskupów polskich darowizn i innych łask z dóbr mensy biskupiej, co zostało potępione dekretem Kongregacji z 19.XI.1616 r.¹¹; a także wotum z 16.XII.1684 r.¹² dotyczące erekcji seminarium przy Kolegiacie św. Jana Chrzciciela w Warszawie¹².

Omawiany dział składa się z dwóch różnych serii archiwaliów. Pierwsza, licząca 271 woluminów¹³, obejmuje dokumenty z lat 1564-1681 uporządkowane według kolejnych sesji i dekrétów Soboru Trydenckiego. Należy zwrócić uwagę, że w jednej pozycji (woluminie) znajdują się materiały dotyczące wykonania kilku dekrétów soborowych z zakresu jednej sesji. W przypadku niektórych zagad-

⁴ W przypadku materiałów zgromadzonych w niniejszym dziale tylko nieliczne pozycje należą do Archiwum Świętej Kongregacji Soboru.

⁵ W skrócie: ASV, C. C. Posit.

⁶ ASV, C. C. Posit., wol. 165, f. 244r-277v, wol. 174, f. 344r-410v; niektóre rękopisy należące do powyższego zespołu dokumentów zostały wydane na podstawie innych źródeł. Zob. Uchański, czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakuba Uchańskiego, wyd. T. Wierzbowski, t. 1-4, Warszawa 1884-1892; *Documenta ex archivio cardinalis Ioannis Morone ad Poloniae spectantia, que in Archivio Secreto Vaticano asservantur* (Elementa ad fontium editiones, t. 58-59), wyd. C. Lanckorońska, cz. 1-2, Roma 1984.

⁷ ASV, C. C. Posit., wol. 177, f. 151r-167r.

⁸ Tamże, wol. 115, f. 55r-57v, wol. 125, f. 143r, 170v.

⁹ Tamże, wol. 125, f. 251r-259v, 262-270v.

¹⁰ Tamże, wol. 123, f. 80r-117v, 457r-474v, 477r-522v.

¹¹ Tamże, wol. 218, f. 67r-75v.

¹² Tamże, wol. 18 nov. et 16 dec. 1684 (t. 23), b.f.

¹³ L. Pásztor podaje liczbę 2671 woluminów, co należy przypisać pomyłce drukarskiej w tekście. Zob. L. Pásztor, *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia* (Collectanea Archivi Vaticani, t. 2), Città del Vaticano 1970, s. 149.

nień, takich jak np. obowiązek rezydencji, zakaz kumulacji beneficjów, sprawa dochodów kapitulnych, czy zatwierdzania konstytucji synodów prowincjonalnych materiały rozproszone są w kilku, nie zawsze kolejnych woluminach.

Druka seria obejmuje dokumenty z lat 1681-1911¹⁴, usystematyzowane chronologicznie według dat posiedzeń Kongregacji, na których były rozpatrywane poszczególne sprawy. W obrębie jednej pozycji praktyki ułożone są w porządku alfabetycznym diecezji, z których pochodziły. Seria ta posiada także numerację ciągłą. Jednakże przy zamawianiu poszczególnych woluminów wymagane jest podanie miesiąca i roku relatywnego do datacji dekretów zawartych wewnątrz. W przypadku obu serii obowiązuje zasada, że bez względu na długotrwałość postępowania w danej sprawie, wszystkie odnoszące się do niej materiały zgromadzone są pod datą dekretu definitywnego.

Konsultacja omawianego źródła jest bardzo kłopotliwa z powodu dużej ilości materiałów, przy jednoczesnym, prawie całkowitym braku szczegółowych indeksów i opracowań. Jeżeli chodzi o pomoce odnoszące się do pierwszej serii „Positiones”, należy tu wymienić przede wszystkim repertorium opracowane przez D. Troiani, które obejmuje woluminy od numeru 1 do 69¹⁵. W kwerendzie materiałów z lat 1668-1847 bardzo pomocne okazuje się „Regestum parvum decretorum”¹⁶ podające w porządku alfabetycznym diecezje, do których odnosily się wydane dekry, datę posiedzenia oraz w skrócie przedmiot postępowania i uchwaloną decyzję. Od 10.VII.1847 r. miejsce rejestru zajmuje rubrycelła — „Rubricella”¹⁷. Podaje ona dodatkowo numer protokołu relatywny do sprawy oraz niektóre informacje jej dotyczące.

2. „Liber decretorum”¹⁸

Dział ten pozostaje w ścisłym związku z „Positiones” omówionymi wcześniej i zawiera odpisy dekretów¹⁹ wydanych przez kongregację od roku 1573 aż do czasów współczesnych²⁰. W niektórych przypadkach dekry poprzedzone są krótką informacją o przedmiocie sprawy oraz o procedurze zaadoptowanej w jej rozpatrywaniu. Jeżeli chodzi o „polonica” znajdujące się w niniejszym zespole archiwalnym, warto tu wspomnieć: dekret z 17.III.1589 r. wydany w związku z wątpliwościami zgłoszonymi przez biskupa Hieronima Rozdrażewskiego odnośnie sposobu zatwierdzenia synodu diecezjalnego wrocławskiego z 1586 r.²¹; dekret z 12.XI.1633 r. postulujący przyznanie biskupowi Mateuszowi Łubieńskiemu władzy deputowania duchownych posiadających już beneficya duszpasterskie o dostatecznym dochodzie, do objęcia na okres dwóch lat wakujących beneficyjów Archidiaconatu Pomorskiego²² oraz dekret z 17.VI.1690 r. odrzucający możliwość święcenia „titulum mensae communis” członków Zgromadzenia Misjonarzy na terenach Królestwa Polskiego i w Wielkim Księstwie Litewskim²³.

Ponieważ nie istnieją szczegółowe opracowania, dotyczące powyższego zespołu archiwalnego, przy kwerendzie należy zwrócić uwagę na indeksy umieszczone w większości woluminów. Podają one w porządku alfabetycznym

¹⁴ W wyniku kwerendy nie udało się niestety ustalić dokładnej liczby woluminów wchodzących w skład tego zespołu. Na podstawie poczynionych obserwacji, a także informacji podanej przez Pásztorą należy go szacować na około 5 tys. pozycji. Por. L. Pásztor, dz. cyt., s. 149.

¹⁵ D. Troiani, *Archivio Segreto Vaticano. Fondo storico della Sacra Congregazione del Concilio*, t. 1-14; repertorium jest dostępne do konsultacji w Archiwum Historycznym Kongregacji do Spraw Kleru oraz, jeśli chodzi o tomy 1-11, w Archiwum Watykańskim (Indici, 910-920).

¹⁶ „Regestum” znajduje się w Archiwum Historycznym Kongregacji do Spraw Kleru.

¹⁷ „Rubricella”, przechowywana jest w Archiwum Kongregacji do Spraw Kleru.

¹⁸ W skrócie: ACdC, Lib. decret.

¹⁹ Chodzi tu zarówno o dekry definitywne, które miały w danym przypadku charakter rozstrzygający, jak także o dekry zarządzające, wydawane w celu skompletowania akt prowadzonej sprawy.

²⁰ Do roku 1914 seria liczy 259 woluminów. Por. L. Pásztor, dz. cyt., s. 150.

²¹ ACdC, Lib. decret., wol. 5, f. 266r-v.

²² Tamże, wol. 15/1, f. 4v.

²³ Tamże, wol. 40, f. 393r-394r.

diecezje, do których odnoszą się dekryty kongregacji, wraz z odpowiednim numerem karty.

3. „Liber litterarum”²⁴

W celu właściwej interpretacji i wykonania dekretu, czy też sporządzonego na jego podstawie breve, dykasterium wydawało listy adresowane do osób bezpośrednio zainteresowanych podjętą decyzją lub wyznaczonych na egzekutorów udzielonego reskryptu. Odpisy listów, ułożone w porządku chronologicznym, gromadzone były w kodeksach, które przechowywano w archiwum kongregacji jako osobną serię. Kodeksy te, zawierające pisma z lat 1564-1902, posiadają także kopie prośb kierowanych do dykasterium, często z umieszczonymi na marginesach uwagami sekretarza lub innego urzędnika kongregacji odnośnie do zgłoszonych postulatów. W pierwszym woluminie, zatytułowanym: „Liber litterarum et decretorum”, znajdują się ponadto odpisy dekretów kongregacji z lat 1564-1572. Jeżeli chodzi o „polonica” odnalezione w trakcie kwerendy, to można tu wymienić: list do nuncjusza apostołskiego w Polsce, Vincenzo Lauro z 21.VI.1575 r., dotyczący stosowania udzielonej mu władzy dyspensowania od zakazu kumulacji beneficjów²⁵; list do arcybiskupa gnieźnieńskiego Wawrzyńca Gembickiego z 29.IV.1623 r. wysłany z okazji zatwierdzenia synodu prowincjonalnego z 1621 r.²⁶ razem z poprawkami kongregacji do konstytucji synodalnych²⁷ oraz list do nuncjusza apostołskiego w Polsce, Vincenzo Santini z 4.VIII.1725 r., zawierający dyspozycje kongregacji w związku z narastającą praktyką kumulacji beneficjów²⁸.

Omawiana seria składa się z 38 woluminów oznaczonych według numeracji rzymskiej od I do XXXVIII. Przy jej konsultacji dużą pomocą może okazać się inwentarz woluminu piątego sporządzony przez L. M. Pignataro²⁹, a także informacje podane przez A. Parisella, w jego artykule poświęconym strukturze i zawartości „Liber litterarum”³⁰.

4. „Concilia provincialia”

Dział ten zawiera konstytucje synodów prowincjonalnych przesłane do Stolicy Apostolskiej w celu otrzymania wymaganego prawem zatwierdzenia, a także akta procedury aprobacyjnej. Wśród archiwaliów wchodzących w skład zespołu znajdują się również konstytucje niektórych synodów diecezjalnych poddanych aprobacji dykasterium, zgodnie ze zwyczajem rozpowszechnionym w drugiej połowie XVI i na początku XVII w. Jeżeli chodzi o ustawodawstwo synodalne na terenach Rzeczypospolitej, to odnoszące się doń materiały zgromadzone zostały w tece 66 z napisem „Polonia”³¹. Zawiera ona konstytucje synodów prowincjonalnych gnieźnieńskich z lat 1607, 1628, 1634 i 1643 wraz z poprawkami kongregacji, korektury do „Pastoralnej” kardynała Bernarda Maciejowskiego, konstytucje synodu ormiańskiego z 1689 r. z aktami procedury aprobacyjnej oraz konstytucje

²⁴ W skrócie: ACdC, Lib. litt.

²⁵ ACdC, Lib. litt., wol. 2, f. 116v-117v.

²⁶ Tamże, wol. 11, f. 127v-128v.

²⁷ Tamże, wol. 11, f. 128v-130v.

²⁸ Tamże, wol. 26, f. 406r-407r.

²⁹ L. M. Pignataro, *Liber V litterarum Sacrae Congregationis Concilii 1584-1585. Inventario analitico.*

Indice per diocesi. Inwentarz jest dostępny w Archiwum Historycznym Kongregacji do Spraw Kleru.

³⁰ Zob. A. Parisella, „Liber litterarum” *Sacrae Congregationis Concilii*. W: *Sacra Congregazione del Concilio*, s. 451-463.

³¹ Konstytucje synodalne znajdujące się w tece oraz w sposób szczególny poprawki zarządzone przez Kongregację były przedmiotem badań niektórych uczonych polskich. Zob. J. Fijałek, „Pastoralna” ks. Bernarda Maciejowskiego w redakcji z r. 1601 i korekturze rzymskiej z r. 1608, zatwierdzona przez papieża Urbana VIII w r. 1629. W: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6-8 grudnia 1925*, Lwów 1925, sekcja IV, s. 1-12; T. Długosz, *Korektury rzymskie w statutach synodów prowincjonalnych gnieźnieńskich z r. 1607, 1628, 1634*, *Polonia Sacra*, 4 (1951) s. 223-233; W. Wójcik, *Aprobata przez Kongregację Soboru statutów synodu prowincjonalnego odbytego w Warszawie w 1643 roku*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, 21 (1974) z. 5 s. 19-32.

synodu plenarnego z 1936 r. Należy zwrócić uwagę, że omawiany dział zawiera tylko nieliczną część materiałów dotyczących polskiego ustawodawstwa synodalnego, które z różnych powodów było przedmiotem uwagi Świętej Kongregacji Soboru. Wiele spośród nich można dzisiaj odnaleźć w zespolach „Positiones” oraz „Liber litterarum”.

Z racji dużego zainteresowania problematyką synodalną archiwalia zgromadzone w dziale „Concilia provincialia” doczekały się licznych publikacji i opracowań, a także osobnego inwentarza, który przygotował W. Henkel³².

5. „Relationes visitationum ad limina”

Materiały zgromadzone w niniejszym zespole archiwalnym związane są z obowiązkiem okresowego nawiedzenia Progów Apostolskich przez biskupów rezydencjalnych oraz składaniem przy tej okazji sprawozdania o stanie diecezji³³. Relacje biskupów polskich, uznawane powszechnie za jedno z podstawowych źródeł do poznania, stanowiły od lat przedmiot badań uczonych tej miary co L. Boratyński, T. Długosz, czy też współcześni nam W. Müller i J. Kopiec. Dzięki temu posiadają bogatą literaturę.

W kwerendzie omawianego działu pomocny jest wspomniany już rejestr odbytych wizyt „ad limina”³⁴ oraz wykaz relacji przechowywanych w Archiwum Watykańskim³⁵. Jeżeli chodzi o zachowane relacje z obszaru Rzeczypospolitej, podają je J. Kłoczowski i W. Müller³⁶. Natomiast P. Rabikauskas wydał materiały pochodzące z diecezji, należących historycznie do Wielkiego Księstwa Litewskiego³⁷. Należy zwrócić uwagę na fakt, że kopie większości próśb przedstawianych przez biskupów przy okazji składania wizyty „ad limina” znajdują się w zespolach „Positiones” oraz „Segretaria dei Brevi”.

6. „Liber visitationum sacrorum liminum”

Dział ten pozostaje w ścisłym związku z zespołem omówionym wyżej. Zawiera kopie pism kongregacji wysłanych w następstwie odbytych wizyt „ad limina” poczynawszy od roku 1587 aż po rok 1881. Składają się na nie listy adresowane zarówno do biskupów, autorów relacji, jak również do nuncjusza apostolskiego w danym kraju. Te ostatnie, poza oceną duszpasterskich dokonań w diecezji, odnosiły się do przedstawionych w relacjach próśb oraz informowały o podjętych w związku z tym decyzjach.

Należy zwrócić uwagę, że omawiany dział, złożony obecnie z 41 woluminów nie jest kompletny. Brakuje materiałów z lat: 1601-1618, 1643-1648, 1652-1657 oraz 1668-1681. W kwerendzie powyższych źródeł pomocny jest wykaz sporządzony przez H. Crovella³⁸, a także cytowany już rejestr odpowiedzi wysłanych przez Kongregację w związku z przedstawioną relacją³⁹.

³² W. Henkel, *Das Inventar des „Fondo Concilii” im Archiv der Konzilskongregation*, *Annuario Historiae Conciliorum*, 15 (1983) s. 430-451.

³³ Obowiązek ten, istniejący już w XI-XII w., został przypomniany i zreformowany przez papieża Sykstusa V w konstytucji „Romanus Pontifex” z 20.XII.1585 r. W przypadku biskupów polskich miał być wypełniany co 4 lata. Por. *Bullarium*, t. 7, Taurini 1862, s. 641; D. Bouix, *Tractatus de episcopo ubi et de synodo dioecesana*, t. 2, Parisiis 1859, s. 46n.

³⁴ Chodzi o „Regestum visitationum sacrorum liminum — Attestatio”, przechowywane w Archiwum Historycznym Kongregacji do Spraw Kleru.

³⁵ S. Congregatio Concilii, *Relationes visitationum ad limina. Prospetto provvisorio* (Indice, 1140).

³⁶ J. Kłoczowski, *Kwerenda polska w archiwach watykańskich w 1962 roku*, *Przegląd Historyczny*, 55 (1964) s. 259-262; W. Müller, *Diecezja krakowska w relacjach biskupów z XVII i XVIII wieku*, *Roczniki Humanistyczne*, 13 (1965) z. 2 s. 5-149.

³⁷ *Relationes status diocesium in Magno Ducatu Lituaniae (Fontes Historiae Lituaniae, 1-2)*, wyd. P. Rabikauskas, t. 1-2, Romae 1971-1978.

³⁸ H. Crovella, *De Libro visitationum sacrorum liminum*. W: *La Sacra Congregazione del Concilio*, s. 427-431.

³⁹ Chodzi tu o „Regestum visitationum sacrorum liminum — Responsiones”, przechowywany w Archiwum Historycznym Kongregacji do Spraw Kleru.

ZAKOŃCZENIE

Niniejsze spostrzeżenia są tylko małym przyczynkiem do lepszego poznania Archiwum Kongregacji Soboru i działalności samego dykasterium. Jak to zostało ukazane, stanowi ono kopalnię informacji dla badaczy dziejów Kościoła od Soboru Trydenckiego do czasów nam współczesnych, w sposób szczególny, gdy chodzi o realizację dekretów Soboru Trydenckiego. W związku z powyższym jawi się potrzeba badań nad samą strukturą archiwum, jak i nad jego zawartością. Wydaje się również wskazane wydanie w przyszłości rejestru, obejmującego „polską” wchodzące w skład zespołów archiwalnych związanych z funkcjonowaniem Kongregacji Soborowej.

L'ARCHIVIO DELLA SACRA CONGREGAZIONE DEL CONCILIO
COME FONTE NELLA RICERCA SULLA RIFORMA TRIDENTINA IN POLONIA

R i a s s u n t o

La Sacra Congregazione del Concilio creata dal papa Pio IV con il motu proprio „Alias nos nullas” del 2.VIII.1564 fu responsabile dell'introduzione e dell'osservanza delle riforme stabilite dal Concilio di Trento, acquistando col tempo altri incarichi importanti. L'autore della pubblicazione, dopo aver fornito alcuni dati sull'attività della Congregazione e sull'organizzazione del suo archivio, esamina le seguenti serie archivistiche: „Congregatio Concilii — Positiones”, „Liber decretorum”, „Liber litterarum”, „Concilia provincialia”, „Relationes visitationum ad limina” e „Liber visitationum sacrorum liminum”. Oltre alla generale caratteristica delle suddette fonti, l'autore accenna ad alcuni documenti riguardanti la Chiesa in Polonia che ha trovato in occasione dell'indagine. Vengono anche elencati i sussidi (indici, inventari, registri), utili nella consultazione del materiale appartenente all'Archivio della Sacra Congregazione del Concilio. L'archivio suddetto viene dimostrato come fonte importante nella ricerca sulla realizzazione della riforma tridentina in Polonia, che poi questo vale anche per gli altri con una presenza cattolica.